

УДК 281.9 (477.82) "1920/1939"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2026.01.201>

НАРОДНА РЕЛІГІЙНІСТЬ І МОВНЕ ПИТАННЯ: СУДОВИЙ ПРОЦЕС НАД ПЕТРОМ КОЛЕСНИКОМ У КОЛОДЕНЦІ (ВОЛИНЬ, 1933 р.)

Софія КАРАГЕЗОВА

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3049-8850>
зберігач фондів I категорії, Сарненський
історико-етнографічний музей Сарненської міської ради,
вул. Просвіти, 20, м. Сарни, Україна,
e-mail: sophiakaragezova@gmail.com

Стаття присвячена судовому процесу над Петром Колесником у Рівному 1933 р. як мікроісторичному прикладі боротьби православних українців Волині за право на богослужіння рідною мовою та вияві народної релігійності. *Актуальність* статті зумовлена недостатнім висвітленням в українській історіографії локальних конфліктів навколо мови православного богослужіння в міжвоєнній Польщі та потребою осмислення історичних витоків сучасних суспільних дискусій про деколонізацію церковного простору. *Метою* дослідження є на основі маловідомої судової брошури 1933 року, матеріалів міжвоєнної україномовної періодики та пізніших нарративних джерел здійснити комплексну реконструкцію судового процесу над Петром Колесником як мікроісторичному прикладі боротьби за впровадження української мови в православне богослужіння на Волині. *Об'єктом* дослідження є судовий процес над Петром Колесником як прояв народної релігійності й мовного самоутвердження українців Волині, *предметом* — соціокультурні, дискурсивні та конфесійно-політичні аспекти цього процесу і їх відображення в тогочасній та пізній публіцистиці. *Методологія* дослідження ґрунтується на системно-історичному та мікроісторичному підходах, поєднує біографічний, дискурс-аналітичний і історико-конфесійний аналіз, конвент-аналіз пресових публікацій, порівняльно-історичний та реконструктивний методи. *Джерельну базу* становлять маловідома судова брошура 1933 р., матеріали журналу «Українська Нива», інша міжвоєнна україномовна преса, а також інтерв'ю та спогади доньки обвинуваченого.

Ключові слова: Петро Колесник, українська мова, богослужіння, Волинь, Православна церква, «Українська Нива», міжвоєнна Польща, мовна політика, церковно-суспільний конфлікт, національна ідентичність.

Sophia KARAGEZOVA

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3049-8850>
Custodian of the 1st category Funds
of the Sarny Historical and Ethnographic Museum
of the Sarny City Council,
20, Prosvity Str., Sarny, Ukraine,
e-mail: sophiakaragezova@gmail.com

NATIONAL RELIGIOUSNESS AND THE LANGUAGE QUESTION: THE TRIAL OF PETRO KOLESNYK IN KOLODENKA (VOLYN, 1933)

The article is devoted to the trial of Petro Kolesnyk in Rivne in 1933 as a microhistorical example of the struggle of Orthodox Ukrainians of Volhynia for the right to worship in their native language and the manifestation of folk religiosity.

The *relevance* of the article is due to the insufficient coverage in Ukrainian historiography of local conflicts around the language of Orthodox worship in interwar Poland and the need to understand the historical origins of modern public discussions about the decolonization of the church space.

The *purpose* of the study is to carry out a comprehensive reconstruction of the trial of Petro Kolesnyk, based on a little-known court pamphlet from 1933, materials from interwar Ukrainian-language periodicals and later narrative sources, as a microhistorical example of the struggle for the introduction of the Ukrainian language into Orthodox worship in Volhynia. Achieving this aim involves clarifying the causes and course of the conflict over the language of worship, the role of the parish community, clergy, Ukrainian political figures and Polish state structures, as well as determining the place of Petro Kolesnyk's case in the broader context of nation-building processes, the transformation of church policy and the affirmation of Ukrainian identity in the conditions of the Second Polish-Lithuanian Commonwealth.

The *object* of the study is the trial of Petro Kolesnyk as a manifestation of folk religiosity and linguistic self-affirmation of Ukrainians of Volhynia, the *subject* is the socio-cultural, discursive and confessional-political aspects of this process and their reflection in contemporary and later journalism.

The *source base* is a little-known court brochure from 1933, materials from the magazine «Ukrainska Nyva», other interwar Ukrainian-language press, as well as interviews and memoirs of the accused's daughter.

The research *methodology* is based on system-historical and micro-historical approaches, combines biographical, discourse-analytical and historical-confessional analysis, content analysis of press publications, comparative-historical and reconstructive methods.

As a result, the context of the functioning of the Polish Orthodox Church in Volyn was traced, the causes of the conflict in the parish of the village of Kolodenka were clarified, the positions of clergy, laity, lawyers and Ukrainian political figures were recreated, and the role of the language of worship as a marker of collective identity was shown.

Keywords: Petro Kolesnyk, Ukrainian language, worship, Volhynia, Orthodox Church, «Ukrainska Nyva», interwar Poland, language policy, church-social conflict, national identity.

Вступ. *Постановка проблеми.* Боротьба за утвердження української мови в православному богослужінні міжвоєнного періоду є важливою складовою націєтворчих процесів на західноукраїнських землях, однак у науковій літературі вона й досі висвітлена фрагментарно й переважно на загальноісторичному рівні. У центрі уваги дослідників зазвичай опиняються загальні тенденції розвитку Польської православної церкви, діяльність її ієрархії та політика польської держави щодо православного населення. Натомість локальні конфлікти навколо мови богослужіння, зокрема на Волині, залишаються маргіналізованими, хоча саме в них найвиразніше проявляється напруження між русифікаторськими практиками частини духовенства, прагненням українських мирян до національно й конфесійно означеної церковної ідентичності та державною політикою контролю над релігійною сферою. Судовий процес над селянином Петром Колесником із села Колоденка Рівненського повіту 1933 року, спричинений його наполяганням на використанні української мови в богослужінні, є показовим прикладом такого зіткнення, але він майже не став предметом спеціальних історичних студій. Недостатньо використаними залишаються матеріали міжвоєнної україномовної преси, зокрема журналу «Українська Нива», маловідома судова брошура про процес, а також пізніші нарративні джерела — насамперед спогади доньки Петра Колесника. Це зумовлює потребу у комплексному мікроісторичному аналізі згаданого процесу як важливого свідчення взаємодії церкви, держави й місцевої громади в контексті мовного питання й формування української національної ідентичності на Волині в міжвоєнний період.

Разом із тим, навіть у тих небагатьох працях, де згадуються мовні конфлікти в церковному середовищі Волині, події в Колоденці та постать Петра Колесника фігурують лише побіжно, без докладної реконструкції фактичного перебігу судового процесу, аргументації сторін і сприйняття цих подій місцевою громадою. Унаслідок цього поза увагою дослідників залишається цілий комплекс важливих питань: якою мірою миряни були готові відстоювати свої мовні та конфесійні права; як саме церковна ієрархія й польська адміністрація реагували на такі ініціативи «знизу»; якими були механізми тиску на активних парафіян і як вони поєднувалися з публічним дискурсом

україномовної преси. Наявна фрагментарність і загальність висвітлення не дає змоги побачити в цьому прикладі живу взаємодію різних людей — селянської громади, духовенства, державних структур та українських політичних представництв.

Відтак постає потреба розглядати процес над Петром Колесником як окремий дослідницький об'єкт, що вимагає мікроісторичного підходу й опори на ширший, ніж досі, джерельний корпус. Використання судової брошури 1933 року, матеріалів часопису «Українська Нива», інших міжвоєнних видань, а також пізніших спогадів учасників і їхніх нащадків дає змогу не лише уточнити фактичні обставини та хронологію подій, а й простежити, як локальний конфлікт навколо мови богослужіння віддзеркалює загальноукраїнські тенденції формування національної ідентичності, еволюції церковної політики й трансформації релігійної культури. Саме заповнення цієї прогалини і становить основну дослідницьку проблему, на розв'язання якої спрямована стаття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика українізації православної церкви на Волині міжвоєнного періоду загалом знайшла певне висвітлення в сучасній українській історіографії. Оксана Альошина простежила перебіг українізаційних процесів у православній церкві Волині у 1920-х роках, окресливши вплив політики Польської держави та церковної ієрархії на становище українського православного населення регіону [1]. Олена Буняк розглянула формування Української автокефальної православної церкви в роки Другої світової війни, показавши тяглість автокефалістських настроїв, витоки яких сягають міжвоєнної доби [2]. На загальноцерковному рівні питання функціонування української мови в літургійній практиці різних українських конфесій досліджує Наталія Пуряєва, яка аналізує етапи витіснення церковнослов'янської мови та формування україномовного богослужбового простору [3].

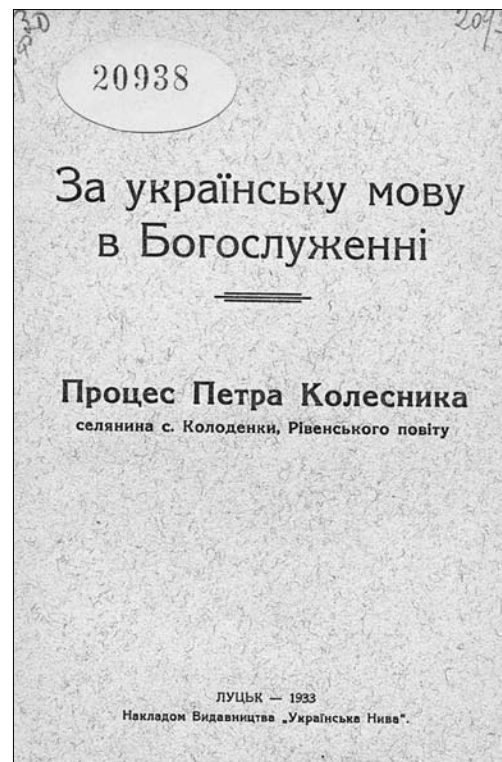
Важливий внесок у вивчення національного виміру церковного життя зробили Надія Стоколос, яка розкрила «національне обличчя» православної автокефалії та її сприйняття українським суспільством [4], а також Андрій Смирнов, який простежив релігійно-політичну діяльність Степана Скрипника у 1930-х — на початку 1940-х років, зокрема його участь в українському церковному русі [5].

Анна Сорокун, аналізуючи періодичний журнал «Українська Нива» 1926—1936 років, показала роль цього видання як майданчика для формування дискурсу українізації православ'я на Волині та висвітлила низку резонансних конфліктів довкола мови богослужіння й церковної політики [6]. Окремі аспекти інформаційного виміру релігійних процесів у роки німецько-фашистської окупації розглядає Ігор Павлюк, зосереджуючись на україномовній пресі й особливостях конструювання нею культурно-інформаційного простору [7].

Певну джерельну базу для дослідження становища православної церкви на Волині та громадянських ініціатив мирян становлять публіцистичні матеріали міжвоєнної періодики. Стаття Петра Певного «Чому ми мовчимо» в «Українській ниві» відбиває настрої частини духовенства й мирян щодо репресивних дій церковної ієрархії стосовно Арсена Річинського та ширше — щодо українського церковного руху, акцентуючи на пасивності суспільства перед лицем церковного свавілля [8]. До корпусу нарративних джерел пізнішого часу належить публікація Ольги Шахрай, присвячена життєвій історії Лариси Колесник, яка через призму родинної пам'яті передає окремі епізоди біографії Петра Колесника та сприйняття його діяльності в середовищі політичних в'язнів радянського періоду [9].

Водночас спеціальних праць, безпосередньо присвячених судовому процесу над Петром Колесником 1933 року, в українській історіографії немає. Брошура «За українську мову в Богослужінні. Процес Петра Колесника селянина с. Колоденки, Рівенського повіту» 1933 року (іл. 1), яка містить розгорнутий опис перебігу судових слухань, досі використовувалася фрагментарно й радше як ілюстративне джерело до загальних сюжетів українізації православної церкви [10]. Таким чином, наявні дослідження дають можливість окреслити широкий контекст українського церковного руху на Волині та дискусій щодо мови богослужіння, однак не пропонують цілісної реконструкції процесу над Петром Колесником як окремого мікроісторичного типу, що й зумовлює потребу спеціального аналізу цієї теми.

Узагальнюючи, наявну історіографію можна умовно поділити на кілька блоків: загальнотеоретичні та оглядові праці з історії Польської православної церкви й українського церковного руху; досліджен-

Іл. 1. Обкладинка брошури «За українську мову в Богослуженні. Процес Петра Колесника, селянина с. Колоденки, Рівенського повіту». Луцьк, 1933 р. Видавництво «Українська Нива»

ня, присвячені міжвоєнній україномовній періодиці, насамперед журналу «Українська Нива»; публіцистичні та мемуарні тексти, у яких згадуються окремі діячі й події, пов'язані з українізацією церковного життя на Волині. Попри це, переважає макроісторичний ракурс, зосереджений на політиці держави й церковної ієрархії, тоді як мікроісторичні студії, що детально реконструюють досвід окремих парафій, практично відсутні. Саме тому поєднання напрацювань попередніх дослідників із аналізом маловідомої судової брошури 1933 року, матеріалів «Української Ниви» та спогадів нащадків Петра Колесника уможливорює заповнити помітну прогалину й подати процес над ним як окремий, репрезентативний матеріал у ширшому контексті українізації православ'я на Волині.

Метою статті є на основі маловідомої судової брошури 1933 року, матеріалів міжвоєнної україномовної періодики та пізніших нарративних джерел здійснити комплексну реконструкцію судового процесу над Петром Колесником, як мікроісторичний приклад боротьби за впровадження української мови в православне богослужіння на Волині. Досягнення

цієї мети передбачає з'ясування причин і перебігу конфлікту навколо мови богослужіння, ролі парафіяльної громади, духовенства, українських політичних діячів і польських державних структур, а також визначення місця справи Петра Колесника в ширшому контексті націєтворчих процесів, трансформації церковної політики й утвердження української ідентичності в умовах Другої Речі Посполитої.

Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні системно-історичного та мікроісторичного підходів. Процес над Петром Колесником розглядається як локальний приклад у ширшому контексті функціонування Польської православної церкви на Волині в міжвоєнний період, що дає можливість поєднати «згори-вниз» (політика держави та церковної ієрархії) і «знизу-вгору» (ініціативи парафіян) перспективи аналізу. Використано інструментарій соціальної історії, історії повсякденності та історії Церкви, завдяки чому можна простежити, як релігійні практики, мовні вибори та судові процедури вкорінені у конкретному середовищі волинського села.

Джерельну базу піддано критичному аналізу із застосуванням прийомів зовнішньої й внутрішньої критики, порівняння та контекстуалізації. Судова брошура 1933 року використовується як основне нарративне джерело для історичної реконструкції перебігу процесу, позицій сторін і риторичних стратегій учасників слухань; матеріали міжвоєнної преси (передусім журналу «Українська Нива») та пізніших публіцистичних текстів залучаються для дискурсаналізу того, як мовне питання в богослужінні репрезентувалося в публічному просторі. Спогади доньки Петра Колесника інтерпретуються в логіці усної історії та студій пам'яті з урахуванням ретроспективності, селективності й можливих нарративних трансформацій досвіду.

Застосовано проблемно-хронологічний метод (для послідовного розкриття етапів конфлікту й судового розгляду), порівняльно-історичний (для зіставлення колоденського випадку з іншими мовними конфліктами в православних парафіях Волині), біографічний (під час аналізу життєвого шляху Петра Колесника та окремих діячів церковного й політичного середовища), а також елементи дискурсаналітичного та конвент-аналітичного підходів до пресових текстів. Історико-конфесійний і герменевтичний аналіз використовується для інтерпретації

церковно-правових аргументів, апеляцій до канонів і синодальних рішень, що фігурують у процесі. Таке поєднання методів дає змогу не лише реконструювати події 1933 року, а й осмислити їх як важливий маркер взаємодії народної релігійності, мовної політики та національної ідентичності на Волині.

Основна частина. Наймасштабніші прояви фашистського терору на українських землях, як відомо, хронологічно збігаються з роковинами сталінського Голодомору та знищення української інтелектуальної еліти — діячів культури й науки. Якщо в одному випадку насильство виправдовувалося ідеологією комунізму, то в іншому воно прикривалося риторикою «нової Європи» [7, с. 25]. Однією із найбільш уразливих до іноземного терору сфер була саме церковна галузь, де мова богослужіння була своєрідним маркером національної єдності та ідентичності.

Із входженням української мови до церковно-літургійної сфери українських Церков вона поступово витіснила церковнослов'янську мову. Остання сформувалася у IX столітті в процесі перекладу богослужбових і біблійних текстів літургійного призначення з грецької мови з метою забезпечення здійснення візантійського обряду в слов'янських церковних спільнотах. Основною функцією церковнослов'янської мови була літургійна, що з XVIII століття відображено й у відповідному глосолімі; саме в цьому статусі вона набула сакрального значення в межах візантійсько-слов'янської традиції християнства. Тривалий час особливістю її функціонування залишалося чітке протиставлення профанній народній мові (лат. *profanus* — «позбавлений святості»), що віддзеркалювало притаманний релігійній свідомості символічний дуалізм «небесного» і «земного» [3, с. 129]. Традиція сакралізувати мову богослужіння зумовила появу дискусій щодо того, якою саме має бути богословська мова. На цьому ґрунті сформувалися також і думки про українізацію церкви.

Після Першої світової війни, після поразки національно-визвольних змагань значна частина західноукраїнських та західнобілоруських земель опинилися в складі Другої Речі Посполитої. На Волині, Поліссі та Холмщині більшість населення становили православні українці. На цих територіях проживало понад 4 млн православних (з них близько 2,7 млн українців), які раніше належали до Російської православної церкви. Більшість вищого духовенства

та ієрархії походили з російського середовища або були сформовані в російській церковній традиції; натомість близько 70% вірян становили українці, ще 15—20% — білоруси [10, с. 12]. У зв'язку з цим у 1922 році польська влада видала закон про організацію православної церкви в Польщі [2, с. 375].

Православна церква відіграла важливу роль у суспільному житті українців на західноукраїнських землях, особливо на Волині. Польська адміністрація побоювалася її впливу на українців і білорусів, тому проводила політику асиміляції українського населення. Ієрархія церкви намагалася через свої структури реалізувати русифікаційні заходи, що суперечили культурним і національним інтересам українців. Зазначені дії призвели до активізації національно-церковного руху, який став головним чинником боротьби за українізацію Православної церкви на східних територіях Польщі [1, с. 21].

Формально автокефалія Православної Церкви в Польщі мала б означати розрив із старою російською церковною системою. Насправді ж значна частина єпископату й далі мислила в категоріях «Третього Риму» й прагнула зберегти Церкву як знаряддя русифікації. Символічною жертвою цього протистояння став митрополит Юрій (Ярмолинський), українець за походженням і переконаний прихильник автокефалії, убитий російським архімандритом Смарагдом [10, с. 12—13].

На цьому тлі розгортається український національний рух у Церкві. Його головні вимоги — соборний, демократичний устрій, дерусифікація духовенства та впровадження рідної мови в богослужіння. Священнодія українською мовою мала не лише полегшити порозуміння віруючих зі священником, а й стати кроком до повернення Церкви в лоно народу [10, с. 13].

Святий Синод Православної митрополії в Польщі під тиском цих вимог був змушений ухвалити низку рішень. У 1922 році Синод дозволив українську мову церковно-слов'янського тексту та читання Святого Письма українською мовою в межах богослужіння. Того ж року, а згодом у 1924 році, Синод благословив відправу окремих богослужбових чинів українською, польською, білоруською та чеською мовами там, «де цього захочуть парафіяни» [10, с. 21—22].

Однак місцеве духовенство й консисторські урядники нерідко ігнорували ці ухвали або й відверто займалися саботажем, посилаючись на власні «розпо-

рядження» благочинних, місіонерських комітетів чи внутрішні циркуляри. Саме цей розрив між формальними правами і реальною практикою й привів до конфлікту в невеликому волинському селі Колоденка.

Українізація церкви, яка особливого розмаху набула на Волині, після її тривалого зросійщення в XIX — на початку XX ст. і спроб полонізації протягом усього міжвоєнного періоду, виявилася, поперше, у відновленні соборного устрою Української православної церкви (УПЦ), сприяла тому, що всі парафіяни, а не лише одне духовенство, брали активну участь у церковно-релігійному житті; по-друге, у відродженні українських обрядів, звичаїв у культово-обрядовій сфері, що водночас сприяло очищенню церкви від інонаціональних та іновірних елементів; по-третє, у своєрідній інкультурації православ'я, тобто впровадженні у церковно-релігійну сферу національної культури, української духовності, рідної мови як богослужбової [5, с. 145—146]. Проте варто зауважити, що ці процеси відбувалися не в умовах стабільного розвитку духовної сфери, а під постійним тиском Польщі, що прагнула інтегрувати українські землі до складу власної держави, а також знищити будь-які прояви української ідентичності (у тому числі і у сфері релігії).

Політика тиску на православне населення Польщі, що виявлялася в акціях, паціфікаціях та спробах запровадження неоунії, не змогла нівелювати глибоку потребу українського населення в національній самоідентифікації. Навпаки, чим активніше здійснювалися асиміляційні заходи шляхом окатоличення та насильницького сполющення, тим інтенсивнішими ставали ініціативи прихильників українізації православної церкви [4, с. 141]. Найбільш виразно ці зміни проявились у окремих громадах та парафіях Волині, серед яких варто виокремити і місто Володимир.

На початку XX століття та впродовж усього міжвоєнного періоду місто Володимир Володимирського повіту посідало одне з провідних місць у церковно-релігійному житті Волинського воєводства. Після завершення Першої світової війни на території повіту функціонувало 126 православних парафій, серед яких найбільшою за чисельністю була громада Свято-Успенського собору у Володимирі, що об'єднувала понад півтори тисячі вірян. Саме навколо цієї парафії зосередилися найгостріші конфлікти релігійного характеру, які були відображені на шпальтах часо-

пису «Українська Нива» [6, с. 232]. У цьому середовищі формувалась спільнота активних діячів, основним завданням яких було просувати український церковний рух.

Однією з ключових постатей, чия роль була визначальною у так званих «Володимирських епопеях» і чия діяльність систематично висвітлювалася на сторінках часопису, став Арсен Річинський — голова Українського церковного комітету та активний громадський діяч. Від самого початку існування видання діяч долучився до його роботи як постійний автор. Дебютною публікацією Арсена Річинського стала стаття, присвячена аналізу становища українського церковного руху, яка вийшла під назвою «Сучасний український церковний рух».

Увагою редакції не була обділена і його інтенсивна суспільно-релігійна діяльність. Зокрема, у номері «Української Ниви» від 8 квітня 1927 року йшлося про візит делегації вірян Свято-Успенського собору міста Володимир, яку очолили Арсен Річинський та Яків Залуський, до міністра освіти і віросповідань Густава Добруцького. Послідовна й різка критика стану церковних справ, а також публічні виступи проти позиції митрополита Діонісія під час засідання Митрополічної ради 1928 року, зумовили жорстку реакцію церковної ієрархії. У результаті Святий синод Православної церкви в Польщі на засіданні 15 квітня 1929 року ухвалив рішення про проголошення анафема Арсену Річинському [6, с. 233]. Рішення Синоду викликало обурення громадськості Волині, що стало одним із факторів широкого обговорення цієї події у пресі.

«Чому ми мовчимо», з таким заголовком вийшла стаття Петра Певного на захист свого колеги: «Чому ми не захищаємо своїх побратимів, чому не пишемо скарги до духовенства з метою зняття анафема, чому не протестуємо проти цього свавілля церковного, ба навіть самі відрікаємося від тієї людини, яка була і є нашим соратником по боротьбі» — пише далі у статті автор [8, с. 5]. «Сьогодні на Волині в масах іде процес оздоровлення в усіх ділянках життя. Іде цей процес оздоровлення і в церковному питанні. Викристалізовується новий фермент, повстає нова господарча демократія, яка хоче привернути всі традиції, які скасував російський царат» [8, с. 5]. Подібні настрої громадянського спротиву щодо протидії утискам церкви знаходили вияв не лише в пресі,

а й громадсько-політичній діяльності відомих діячів, як-от Петро Колесник.

Колоденка, розташована неподалік Рівного, була звичайним волинським селом із більшістю православного українського населення. Проте саме тут, завдяки активності кількох свідомих селян, питання мови богослужіння вийшло на перший план. Центральною постаттю серед них був селянин-інтелігент Петро Колесник. Він давно вважав себе свідомим українцем, брав активну участь у громадському житті й користувався авторитетом серед односельців [10, с. 16].

Упродовж 1917—1920 років Петро Колесник брав активну участь у бойових діях у лавах Армії Української Народної Республіки на сході України. За військові заслуги він був відзначений отаманом Симоном Петлюрою почесним нагрудним Хрестом. Зі спогадів його доньки Лариси Колесник, її батько переїхав на Рівенщину в село Колоденка з Полтавської області у 1920 році, куди в той період перемістилося чимало українських патріотично налаштованих діячів. Петро Колесник отримав вищу сільськогосподарську освіту в Чехії, був побратимом полковника УНР Олександра Петлюри, брата Симона Петлюри. Зі спогадів: «У повітовому суді Рівного навіть розглядалася справа про те, що він вимагав від місцевого священика правити службу зрозумілою рідною мовою». Донька вказує, що Петро Колесник у 1941 році став співзасновником хліборобської палати в Рівному, з 1942 року — головний редактор журналу «Український хлібороб» [9, с. 158—159]. Можливо, Петро Колесник був у складі Української центральної ради 1917 року [11].

Оселившись у регіоні, Колесник разом із однодумцями активно займалися організацією молоді, створенням підпільних осередків та поширенням національно зорієнтованої літератури на Волині. Донька Петра Колесника Лариса згодом згадувала, що один із батькових соратників, Олександр Петлюра, навчив її та сестру Богдану українських гімнів «Ще не вмерла Україна» і «Боже великий, єдиний», які дівчата тихцем повторювали, сховавшись під ковдрою, аби ніхто не почув [9, с. 159]. Активна громадянська позиція та участь в українському церковному житті стали одними із причин, чому Петра Колесника почала переслідувати окупаційна влада.

Колесник кілька років співав у церковному хорі, був одним із організаторів телеграм-привітань но-

вовисвяченому єпископові-українцю Полікарпові й ініціював збір підписів під проханням до митрополита про постійне впровадження української мови в богослужіння. У цьому проханні селяни просили також перевести з парафії їхнього священника — отця Григорія Рибачука, якого вважали недобрим пастирем і звинувачували в жорстокості, корисливості та віддаленості від потреб громади [10, с. 15].

Дерев'яна православна церква Святого Георгія Переможця у селі Колоденка Рівненського повіту (нині Рівненський район Рівненської області) була будована коштом парафіян у 1788 році, реставрована в ХІХ ст.; храм відіграв роль центру народної релігійності громади у міжвоєнну добу. Церква побудована у **дерев'яному стилі з одним верхом**, з окремою дерев'яною дзвіницею на кам'яному фундаменті, що збереглася до сьогодні (іл. 2).

Саме публічна активність Колесника, його ролі «речника громади» і прагнення захистити право селян на українську молитву й зумовили подальше переслідування з боку священника та церковної влади.

Від початку 1930-х років у Колоденці поступово почали впроваджувати українську мову в богослужіння. З 1931 року хор розучував українські молитовні тексти, іноді панахиди — зокрема за Тараса Шевченка чи Симона Петлюру — правилися українською. Час від часу й сам священник Рибачук, хоч і з явним небажанням, вимовляв проповіді по-українськи, йдучи назустріч громаді, що недвозначно висловлювала свою волю [10, с. 26].

Ситуація різко загострилася після висвячення єпископа Полікарпа — українця за національністю. Частина духовенства з табору так званих «антонівців» (прихильників російського митрополита Антонія Храповицького) сприйняла це як загрозу власному впливові. Отець Рибачук, тісно пов'язаний із протопресвітером Рогальським та Російським народним об'єднанням (РНО), організовував збір підписів проти висвячення єпископа-українця й намагався знецінити ініціативи парафіян, які вітали нового владика [10, с. 15—16].

Коли після цих подій громада Колоденки почала збирати підписи на прохання про українську відправу, Рибачук сприйняв це як виклик своєму авторитетові. Саме в цей момент публічна активність Колесника — збір підписів, посилення на рішення Святого Синоду, апеляції до української преси —

Іл. 2. Дерев'яна православна церква Святого Георгія Переможця у селі Колоденка Рівненського повіту (нині Рівненський район Рівненської області). Фото 1950 р.

зробила його в очах священника головним «порушником спокою».

Кульмінацією конфлікту стала рання служба 18 вересня 1932 року. Під час співу «Слава в вишніх Богу» Петро Колесник, як і раніше, співав церковнослов'янський текст з українською вимовою: «Хвалим Тя, благословим Тя...», «Господи помилуй» замість накинutoї москвофільським духовенством форми «Господи помілуй» [10, с. 9].

Свідки стверджували, що Колесник не викрикував, а співав у тому самому ритмі й мелодії, що й інші хористи, які нерідко так само вживали українську вимову. Спів не створював жодного шуму чи безладу; богослужіння могло б тривати спокійно. Однак священник, почувши «неправильні», з його погляду, форми, вийшов із вітваря на крилос із вигуком «што за безобразіє!» і зажадав, щоб Колесник «перестал петь і сошол с кліроса» [10, с. 5].

Колесник без опору зійшов із крилоса, узяв на руки дитину й став посеред церкви між вірянами, де продовжив співати ті самі молитви. Служба була перервана на кілька хвилин саме діями священника, а не хориста; проте рання служба врешті була доведена до кінця без подальших перешкод [10, с. 5].

Після богослужіння конфлікт продовжився на церковному цвинтарі. Між священником і Колесником відбулася гостра словесна суперечка: Рибачук назвав селянина «хриstopродавцем», той у відповідь — «чорносотенцем» і «москвофілом». Колесник, обороняючи свою позицію, показував священникові газету «Українська Нива» з надрукованими рішеннями Святого Синоду щодо дозволу на українську відправу [10, с. 5].

Протягом наступних днів селяни з ініціативи Колесника почали збирати підписи під офіційним

проханням до митрополита про українську мову богослужіння та переведення Рибачука з парафії. Реакцією стала поліційна перевірка й звернення священника до суду.

На підставі заяви священника Рибачука та протоколу поліційного розслідування Петра Колесника було обвинувачено за статтею 174 польського кримінального кодексу: «Хто в злім намірі перешкоджає публічному збірному виконуванию релігійного акту визнаного законом віровизнання або релігійного союзу, підлягає карі арешту до двох років» [10, с. 4].

Суть закиду полягала в тому, що Колесник нібито «демонстративно» співав українською мовою, тим самим перешкоджаючи літургії та змусивши священника перервати службу й узагалі того дня не відправляти повної літургії, а лише «обідницю» [10, с. 18].

Судовий процес у Рівненському повітовому суді тривав кілька засідань: перше — 20 грудня 1932 року, друге — 8 лютого 1933 року, і, зрештою, вирішальне третє — 11—12 квітня 1933 року. На лаві свідків побували понад двадцять осіб, серед них — селяни Колоденки, дяк Червінський, працівники поліції, а також послі до Сейму Степан Скрипник і Михайло Бура. Експертами від сторін виступали протоієрей Дмитро Сайкович — настоятель Рівненського собору й міський благочинний, та Іван Власовський — відомий богослов і колишній член Митрополитальної ради [10, с. 26].

Процес швидко вийшов далеко за рамки звичайної кримінальної справи: фактично він перетворився на судовий диспут між прихильниками українського церковного відродження і захисниками русифікаторської лінії консисторії.

Священник Григорій Рибачук у своїх показах наполягав, що Колесник неодноразово «домагався», аби служба відправлялася українською мовою, однак він, священник, не мав на те дозволу від вищої церковної влади. Подію 18 вересня він описував як навмисну демонстрацію: мовляв, Колесник «голосно співав по-українськи», чим так рознервував його, що той був змушений зупинити службу й потім, відповідно до канонів, не міг правити літургії [10, с. 5].

На запитання експертів Рибачук змушений був визнати, що й сам не раз дозволяв український спів, а панахида по Шевченкові в його церкві відправлялася українською. Він також визнав, що назвав Ко-

лесника «христородавцем», а зібрання підписів за українську відправу вважав небажаним [10, с. 6].

Дяк Червінський підтвердив факт співу Колесника з українською вимовою, але засвідчив, що «Хор при цьому не збивався, спів був упорядкований і не перешкоджає молитві» [10, с. 7]. Під час перехресного допиту дяк з небажанням повідомив, що після інциденту його викликали до консисторії в Крем'янци, де дорікали за «безпорядки» на крилосі й спів «по-українськи» [10, с. 7—8]. Це свідчило, що справа мала не лише локальний, а й єпархіальний вимір.

Показання селян Колоденки дали судові зовсім іншу картину подій. Хорист Опанас Бричук, що співав разом із Колесником, заявив, що того дня співали з українською вимовою кілька членів хору. Священник же, на його думку, використав інцидент як привід для «розправи» над Колесником, з яким мав давній конфлікт через підтримку єпископа Полікарпа й вимогу української мови [10, с. 9].

Селянка Текля Куцюк, 60-літня парафіянка, відверто зізналася, що «усе село хоче, щоб правили по-нашому, бо так люди краще розуміють слова молитви, і церковний спів український дуже приємно слухати». Вона наголосила: «Спів Колесника жодним чином не заважав їй молитися; навпаки, українська мова робить молитву ближчою» [10, с. 9—10].

Інший свідок, Юхим Андріюк, розповів, як уперше почув український церковний спів і «аж заплакав». Для нього й багатьох односельців перехід на рідну мову був глибоким релігійним пережиттям. Разом із тим селяни давали священникові невтішну характеристику: звинувачували в жорстокості, надмірних поборах за треби, байдужості до бідних. Окремо згадувалася історія з переписом населення, коли Рибачук, начебто як районний комісар, брав з людей за анкети вчетверо більшу суму, ніж належало. Поліційні свідки підтвердили факт розслідування в цій справі [10, с. 8—9].

Солтиси Онисим Попач і Конон Куцюк свідчили, що дяк Червінський заздалегідь попереджав їх: «Священник збирається «осадити» Колесника й відповідно інструктував, що робити на крилосі» [10, с. 10—11]. Тобто переривання служби 18 вересня було заздалегідь обдуманною акцією, спрямованою на дискредитацію активного парафіянина.

Особливу вагу в процесі мали експертні висновки богословів. Протопресвітер Дмитро Сайкович,

представляючи позицію священника, трактував спів Колесника як «демонстрацію», що нібито порушила «порядок молитви». На його думку, через конфлікт священник, згідно з канонами, не міг того дня правити літургії й повинен був обмежитися «обідницею». Він посилався на правило 8 Святих Апостолів, правила єпископа Діонісія Александрійського та «Ізвестіє учительное», де говориться, що священник, який когось образив або сам образений, не повинен служити, доки триває гнів [10, с. 18—19].

Натомість Іван Власовський подав розгорнуту історико-канонічну експертизу. Він показав, що ухвали Святого Синоду 1922 та 1924 років прямо дозволяють українську вимову й українські тексти в богослужінні, а жодні з їзди благочинних чи місіонерських комітетів не мають права скасовувати ці рішення [10, с. 21]. Отже, спів Колесника з українською вимовою не лише не був порушенням канонів, а навпаки — спирався на законні права вірян.

Щодо канонів, які цитував Сайкович, Власовський звернув увагу, що «Багато церковних правил мають історичний характер і в сучасних умовах не застосовуються (наприклад, канони, які забороняють православним лікуватися у «жидівських лікарів» або карають відлученням порушення посту в середу й п'ятницю). Саме тому механічне покликання на окремі канони без урахування їхнього духу й реалій є мало переконливим. А якщо серйозно сприймати «Ізвестіє учительное», то священник мав би не служити літургії й у тих випадках, коли сам ображає парафіян — як це сталося з Теклею Куцюк, яку він довів до сліз гострими словами» [10, с. 25].

Таким чином, експертиза Власовського переконливо демонструвала: жодного об'єктивного канонічного обов'язку переривати службу через спів Колесника не існувало, а рішення священника не правити літургію є наслідком його особистої образи та небажання йти назустріч волі громади.

Посол Степан Скрипник, секретар Української парламентської репрезентації Волині, у своїх показаннях окреслив ширший контекст справи. Він наголосив, що «Випадок у Колоденці не є поодиноким, а подібні конфлікти трапляються в багатьох парафіях — від Менчич на Володимирщині до Обарова й Рівного. Причина — протидія російськомовного духовенства справедливим вимогам українських вірян

щодо дерусифікації Церкви й впровадження рідної мови» [10, с. 13—14].

Михайло Бура, посол і водночас віт Рівненської гміни, розповів про свою участь у зборах парафіян у Колоденці в червні 1932 року. Там, у шкільній залі, на питання, чи підтримують люди українську мову в богослужінні, усі присутні одногласно піднесли руки «за», тоді як «за слов'янську» не проголосував ніхто. Сам священник, присутній на зборах, змушений був визнати волю громади, а згодом усе ж подав до консисторії «контр-прохання» за збереження старого порядку з підписами кількох неписьмених жінок [10, с. 17].

Скрипник і Бура підкреслили, що справжньою причиною процесу є не спів одного селянина, а прагнення частини духовенства використати державний каральний апарат, аби зламати український церковний рух і залякати активних парафіян.

Адвокати з боку священника — Первенцов і Стокаліч — трактували вчинок Колесника як «злосливе перешкоджання богослужінню» й вимагали для нього кари за статтею 174. Вони ставили під сумнів бажання народу мати українську службу, посилаючись на те, що нібито небагато парафій у повіті мають таку практику [10, с. 27—28]. У їхній логіці право громади визначалося не її волею, а готовністю духовенства виконати цю волю.

Адвокат оборони Пшесецький, навпаки, наголошував: «Колесник не мав злого наміру, не відмовлявся підкоритися наказові священника (він покинув крилос), а продовжив молитися так, як підказувала йому віра. Справжнім винуватцем переривання служби є сам священник, який не зумів (або не захотів) стримати власні емоції» [10, с. 29]. Використання карного суду проти активного парафіянина адвокат назвав спробою захистити не віру, а особистий і становий авторитет.

У своїй промові Пшесецький підкреслив, що «Історію неможливо повернути назад, а розвиток української національної свідомості зупинити судовими вироками» [10, с. 30]. Посилаючись на Адама Міцкевича («Даремний труд! Порожній жаль!»), він стверджував: «Український народ рано чи пізно здобуде право молитися своєю мовою, а процес Колесника стане однією з ланок цього шляху» [10, с. 30].

Вирок суду, оголошений головуючим суддею Станіславом Луцинським, засвідчив, що суд не піддався

тискові церковних чинників. Колесника було визнано невинним у «заколоті спокою» та «перешкоджанні богослужінню» й звільнено від обвинувачення за статтею 174. Суд визнав факт взаємної образи — з боку Колесника («чорносотенець») і священника («христородавець») — і, враховуючи це, відмовився накладати на підсудного покарання. Судові витрати було покладено порівну на обох — Рибачука і Колесника [10, с. 30—31].

Українська публіка в залі сприйняла вирок із очевидним полегшенням та радістю. Його сприйняли як моральну перемогу не лише одного селянина, а й всього руху за українську мову в Церкві.

Процес Петра Колесника в Рівному 1933 року є знаковою подією в історії боротьби за українську мову в богослужінні. Він показав наявність чітко сформульованих правових підстав для української відправи — ухвал Святого Синоду, які, попри всі спроби їх обійти, залишалися чинними й давали громадам право вимагати служби рідною мовою [10, с. 31]. **Готовність селянських громад** активно боронити свої національно-релігійні права — від збору підписів до участі в судових засіданнях і відкритих свідчень проти зловживань духовенства. **Спробу частини церковної ієрархії використати державний карний апарат** для придушення українського руху, що виявилось у фабрикації справи за статтею 174, яка насправді не підходила до обставин інциденту. **Важливу роль світських національних інституцій** — Української парламентської репрезентації, адвокатури, преси — у захисті прав вірян. Сам факт участі послів Скрипника та Бури, експертів-богословів, таких як Іван Власовський, перетворив процес на своєрідний публічний трибунал над русифікаторською політикою в Церкві [10, с. 32]. **Моральну перемогу українського церковного руху.** Хоча вирок не розв'язав усіх проблем, він засвідчив: навіть у рамках польського законодавства неможливо криміналізувати прагнення людини молитися зрозумілою, рідною мовою.

У брошурі, виданій у Луцьку 1933 року видавництвом «Українська Нива», автор підсумовує: «Процес Колесника — це не лише суперечка між селянином і священником, а один із етапів довгого шляху українського народу до власної Церкви, в якій молитва, слово й пісня є справді народними» [10, с. 32]. Фоном цієї справи був національний український рух у Православній Церкві на території Поль-

щі, і, таким чином, судовий процес над Петром Колесником перетворився на своєрідну розправу між прихильниками цього руху та його рішучими противниками. З одного боку, стояли українські селяни та інтелігенція, які прагнули замінити змосковщену церковнослов'янську мову на рідну, наблизити Церкву до народу та зробити богослужіння більш зрозумілим і близьким для вірян. З іншого боку, була консервативна, зросійщена частина православного духовенства і Волинська Духовна Консисторія, яка прагнула стримати народний рух у Церкві та зберегти її як інструмент русифікації українців [10, с. 4]. Колесо історії, за висловом укладача, «невпинно піде далі, вперед», а такі процеси лише прискорюють усвідомлення необхідності змін [10, с. 32].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Протистояння у духовній сфері у Волинському воєводстві в міжвоєнний період було частиною конфлікту між політичною владою та українством, а церква стала одним із ключових фронтів для боротьби. Мова богослужіння виконувала не лише літургійну, а й націєтворчу функцію, що дало їй змогу перетворитися на символ спротиву іноземній політиці та інструмент збереження української ідентичності. Процес українізації православної церкви на Волині був досить складним, суперечливим та нерівномірним, однак саме українізація сприяла залученню мирян до церковного життя. Репресивні дії польської влади не зупинили, а, навпаки, посилили процеси національної самоорганізації українців у духовному середовищі. Місто Володимир було одним із головних центрів українського православного руху, а діяльність таких діячів, як Арсен Річинський та Петро Колесник, дала змогу проявити унікальний характер церковного руху та підкреслити важливість громадянської ініціативи в умовах іноземного тиску. Процес Петра Колесника був символічним і вийшов за межі суто правового характеру, що стало одним із показових прикладів боротьби за право використовувати рідну мову у духовному житті. Події, пов'язані з українізацією православної церкви на Волині, були одним із важливих етапів формування української національної свідомості, що є актуальною проблемою осмислення сучасних державно-церковних відносин в Україні.

Проведене дослідження відкриває кілька важливих напрямів для подальших наукових напрацювань.

Насамперед перспективним видається розширення джерельної бази за рахунок системного опрацювання матеріалів державних та церковних архівів Польщі й України (фондів воєводських управлінь, консисторій, повітових судів, парафіяльної документації), що дозволило б уточнити деталі судового процесу над Петром Колесником і простежити реакцію офіційних інституцій на ініціативи з українізації богослужіння. Подальшого осмислення потребує й мікроісторичне вивчення інших волинських парафій, де виникали подібні конфлікти, з метою порівняльного аналізу моделей взаємодії між мирянами, духовенством і державною владою.

Окремий блок перспектив пов'язаний із ширшим залученням усної історії та родинних наративів нащадків учасників подій, що дало б змогу глибше реконструювати механізми формування пам'яті про процес над Петром Колесником у локальному середовищі. Вартим уваги є також подальший дискурс-аналіз міжвоєнної україномовної преси та публіцистики, присвячених мовному питанню в церковному житті, із залученням ширшого кола видань. У перспективі важливим завданням може стати створення узагальнюючого дослідження про рух за українську мову в православному богослужінні на західноукраїнських землях, у якому процес Петра Колесника виступатиме одним із репрезентативних зразків, а також підготовка науково-критичного видання судової брошури 1933 року з розгорнутими історико-коментарними поясненнями.

Загалом подальші студії у цьому напрямі дадуть змогу не лише поглибити розуміння історії українізації православного богослужіння на Волині, а й увиразнити тяглість українських мовнокультурних ініціатив у церковному середовищі від міжвоєнної доби до сучасності. Звернення до локальних прикладів, подібних до процесу над Петром Колесником, дає змогу поєднати макроісторичний і «знизу-вгору» погляд на релігійне життя, а отже — краще збагнути механізми формування національної й конфесійної ідентичності у прикордонних регіонах.

Отже, справа Петра Колесника залишається важливим історичним свідченням того, як проста людина з волинського села, спираючись на власну віру й національну гідність, стала символом боротьби за українську мову в Богослужінні.

1. Альошина О.А. Перебіг українізації у православній церкві на Волині у 20-х р. XX ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичне релігієзнавство»*. 2014. Вип. 11. С. 20—26.
2. Буняк О.П. Становлення Української автокефальної православної церкви в роки Другої світової війни (за матеріалами НМІУ та ЦДАВО України). *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*. 2017. С. 373—383.
3. Пуряєва Н.В. *Українська мова в літургійній практиці українських церков. Проблеми гуманітарних наук. Серія: Філологія*. 2018. Вип. 42. С. 128—146. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4557.2018.42.151925>
4. Стоколос Н.Г. Національне обличчя автокефалії. *Віче*. 1997. № 3 (60). С. 135—144.
5. Смирнов А.І. Степан Скрипник: релігійно-політична діяльність у 30-х — на початку 40-х років XX століття. *Дух і літера*. 2008. № 20. С. 145—169.
6. Сорокун А.В. Польська православна церква на Волині у висвітленні періодичного журналу «Українська нива» 1926—1936 рр. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: матеріали збірника, присвяченого 75-й річниці Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне, 2015. Вип. 26. С. 231—234.
7. Павлюк І.З. Культурно-інформаційний простір України в роки німецько-фашистської окупації: за матеріалами україномовної колаборантської преси. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2023. Випуск 52—53. С. 25—43. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2023.52-53.11719>
8. Певний П.Г. Чому ми мовчимо. *Українська нива*. 1929. Ч. 24—25 (197—198). С. 5.
9. Шахрай О. Із Україною в серці виживали в нестерпних умовах. *ЗОНА: громадський та літературний часопис Всеукраїнського товариства політичних в'язнів та репресованих*. 2013. Вип. 28. С. 157—160.
10. *За українську мову в Богослужінні. Процес Петра Колесника селянина с. Колоденки, Рівненського повіту*. Луцьк, 1933. 36 с.
11. *Персональний склад Української Центральної Ради, обраний на Всеукраїнському Національному Конгресі 21 (8) квітня 1917 р.* URL: <https://www.myslenskydrevno.com.ua/uk/Sci/Kyiv/Kyiv1917-1919/CentralnaRadaUNR/3OsobovijSkhad/2.html> (дата звернення: 11.01.2026 р.).

REFERENCES

- Aloshyna, O.A. (2014). The course of Ukrainization in the Orthodox Church in Volhynia in the 20s of the 20th century. *Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy. Series Historical Religious Studies* (Issue 11, pp. 20—26) [in Ukrainian].
- Buniak, O.P. (2017). The formation of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church during the Second World

- War (based on materials from the National Institute of Ukrainian Autocephalous Orthodox Church and the Central State Autonomous University of Ukraine). *Scientific Yearbook History of Religions in Ukraine* (Рр. 373—383) [in Ukrainian].
- Purciaeva, N.V. (2018). Ukrainian language in the liturgical practice of Ukrainian churches. *Problems of Humanities Sciences: Philology Series* (Issue 42, pp. 128—146). DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4557.2018.42.151925> [in Ukrainian].
- Stokolos, N.H. (1997). The national face of autocephaly. *Viche*, 3 (60), 135—144 [in Ukrainian].
- Smyrnov, A.I. (2008). Stepan Skrypnyk: religious and political activities in the 1930s and early 1940s. *Dukh i litera*, 20, 145—169 [in Ukrainian].
- Sorokun, A.V. (2015). The Polish Orthodox Church in Volhynia as covered by the periodical «Ukrainska Nyva» in 1926—1936. *Aktualni problemy vitchyznianoї ta vsesvitnoi istorii: materialy zbirnyka, prysviachenoho 75-i richnytsi Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu* (Issue 26, pp. 231—234). Rivne [in Ukrainian].
- Pavliuk, I.Z. (2023). Cultural and information space of Ukraine during the years of German-fascist occupation: based on materials from the Ukrainian-language collaborationist press. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism* (Issue 52—53, pp. 25—43). DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2023.52-53.11719> [in Ukrainian].
- Pevnyi, P.H. (1929). Why are we silent. *Ukrainska nyva* (Part 24—25 (197—198), p. 5) [in Ukrainian].
- Shakhrai, O. (2013). With Ukraine in their hearts, they survived in unbearable conditions. *ZONA: hromadskyi ta literaturnyi chasopys Vseukrainskoho tovarystva politychnykh v'iazniv ta represovanykh* (Issue 28, pp. 157—160) [in Ukrainian].
- (1933). *For the Ukrainian language in Divine Liturgy. The trial of Petro Kolesnyk, a peasant from the village of Kolodienki, Rivne district. Lutsk* [in Ukrainian].
- The personal composition of the Ukrainian Central Rada, elected at the All-Ukrainian National Congress on April 21 (8), 1917*. Retrieved from: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Kyiv/Kyiv1917-1919/CentralnaRadaUNR/3OsobovijSklad/2.html> (Last accessed: 11. 01. 2026 р.).

Received: 11.01.2026

Accepted: 28.01.2026

Published: 12.03.2026